

9.

Reálná ekonomika v dlouhém období

Výroba a růst

V této kapitole:

Poznáte, jak se liší hospodářský růst v různých částech světa.

Zjistíte, proč je produktivita nejdůležitějším faktorem určujícím životní úroveň země.

Budete analyzovat faktory určující produktivitu země.

Zhodnotíte, jak může na růst produktivity působit hospodářská politika.

Na cestách do zahraničí se můžete na vlastní oči přesvědčit o ohromných rozdílech v životní úrovni obyvatel. Občan Spojených států, Japonska a Německa s průměrným platem vydělává mnohdy více než desetinásobek příjmu průměrného Inda, Indonésana nebo Nigérijce. Velké rozdíly v příjmech se promítají do rozdílů v kvalitě života. V bohatých zemích si lidé mohou dovolit mnohem více automobilů a telefonů, více televizí, obvykle se klade větší důraz na výživu, bezpečnější bydlení, lepší zdravotní péči a konečně se počítá s delší délkou života.

Rozdíly v životní úrovni lze vysledovat dokonce i v rámci jednotlivých zemí v průběhu času. V tomto století rostl americký HDP průměrně tempem 2 % za rok. Přestože se zdá, že je to číslo malé, ve skutečnosti znamená, že se životní úroveň zdvojnásobuje každých 35 let. Jen díky tomuto zdánlivě malému, ale stálému růstu je na tom Američan s průměrným příjmem zhruba osmkrát lépe než před sto lety. To znamená, že průměrný Američan těží z větší ekonomické prosperity než jeho rodiče či prarodiče.

V různých zemích bývá míra růstu dosti odlišná. V některých zemích jihovýchodní Asie, jako v Hongkongu, Singapuru, v Jižní Koreji a na Tchaj-wanu, rostl průměrný příjem v minulých desetiletích o 7 % ročně. Z toho vyplývá, že se životní úroveň zdvojnásobuje každých deset let. V těchto zemích se v průběhu jediné generace změnilo takřka vše – z nejchudších zemí světa umožnil tento prudký růst životní úroveň přejít na úroveň nejbohatších států. Jako opačný příklad poslouží některé africké země – Čad, Etiopie a Nigérie – kde byly po mnoho let příjmy obyvatel na nízké a stagnující úrovni.

Je možné vysvětlit takové rozdíly ve vývoji? Jak si lidé ve vyspělých zemích mohou být jisti svou vysokou životní úrovní? Jakou hospodářskou politiku by měli mít v chudých částech světa, aby se jejich ekonomiky přiblížily vyspělým zemím? Otázky podobného typu patří mezi nejzávažnější problémy současné makroekonomie. Podobně to naznačil významný ekonom Robert Lucas ve svém slavném citátu: „Příčiny lidského bohatství jsou zatím vysvětleny dosti nejasně. Ale když o nich začnete přemýšlet, je obtížné vůbec myslet na něco jiného.“

V předešlých kapitolách jsme vyložili základy měření ekonomických veličin: cen a množství. V této kapitole poodhalíme síly, které ovlivňují jejich výši. Jak jsme již poznali, měří hrubý domácí produkt (HDP) v ekonomice jak celkový důchod, tak výdaje. Úroveň HDP je dobrým ukazatelem prosperity ekonomiky, růst HDP je zase indikátorem ekonomického vývoje. Zaměříme se nyní na dlouhodobé faktory úrovně a růstu reálného HDP. Později v této knize probereme kolísání kolem dlouhodobého trendu HDP.

Uděláme to ve třech krocích. Za prvé vyhodnotíme zahraniční údaje o reálném HDP na osobu, které nám naznačí, v jaké míře se může v různých zemích odlišovat životní úroveň. Za druhé si všimneme úlohy *produktivity práce* – množství zboží a služeb, které pracovník vyrobí za hodinu práce; a uvidíme, že je na ní životní úroveň dané země zásadním způsobem závislá. Probereme i proměnné, které působí na produktivitu. Za třetí se pokusíme dát do souvislosti vývoj produktivity práce s hospodářskou politikou, kterou určitá země sleduje.

Hospodářský růst ve světě

Za počátek našeho zkoumání růstu můžeme zvolit zkušenosti s hospodářským vývojem některých zemí. V tabulce 24-1 jsou shrnuty údaje o reálném HDP na obyvatele v průběhu uplynulého století. První a druhý sloupec obsahují název země a příslušné období. Špatná dostupnost některých údajů neumožnila kompletní mezinárodní srovnání, proto používáme jen vybraná čísla. Třetí a čtvrtý sloupec uvádí reálný HDP na obyvatele před sto lety a dnes.

Údaje o reálném HDP ukazují, jak se liší životní úroveň jednotlivých zemí. Důchod na obyvatele je v USA například desetkrát vyšší než v Číně, nebo dokonce třicetkrát vyšší než v Indii. Nejchudší země mají tak nízkou životní úroveň, kterou si lidé ve Spojených státech nepamatují ani z dosti vzdálených desetiletí. Průměrný Mexičan dosáhl teprve v roce 1987 průměrných příjmů na úrovni USA roku 1870, průměrný Ind vydělal v roce 1987 pouze jednu třetinu průměrného amerického příjmu před sto lety.

V posledním sloupci tabulky jsou tempa růstu v jednotlivých zemích. Tempo růstu nám ukazuje, jak rychle v průměrném roce stoupal reálný HDP na obyvatele. Ve Spojených

ZEMĚ	OBDOBÍ	REÁLNÝ HDP NA ZAČÁTKU OBDOBÍ ^a (USD)	REÁLNÝ HDP NA KONCI OBDOBÍ ^a (USD)	ROČNÍ TEMPO RŮSTU (%)
Japonsko	1890–1990	842	16 144	3,00
Brazílie	1900–1987	436	3 417	2,39
Kanada	1870–1990	1 330	17 070	2,15
SRN	1870–1990	1 223	14 288	2,07
USA	1870–1990	2 244	18 258	1,76
Čína	1900–1987	401	1 748	1,71
Mexiko	1900–1987	649	2 667	1,64
Velká Británie	1870–1990	2 693	13 589	1,36
Argentina	1900–1987	1 284	3 302	1,09
Indonésie	1900–1987	499	1 200	1,01
Pákistán	1900–1987	413	885	0,88
Indie	1900–1987	378	662	0,65
Bangladéš	1900–1987	349	375	0,08

^a Reálný HDP v cenách roku 1985

Tabulka 24-1

ROZDÍLY VE VÝVOJI HDP

ZDROJ: Robert J. Barro and Xavier Sala-i-Martin: *Economic Growth* (New York: McGraw-Hill, 1995), tabulky 10.2 a 10.3 a autorovy vlastní výpočty.

státech byl HDP například v roce 1870 2 244 dolarů, v roce 1990 18 258 dolarů. Tempo růstu tedy dosahovalo 1,76 % za rok. To znamená, že z původních 2 244 dolarů vzrostl za sto dvacet let na úroveň 18 000 dolarů. Je samozřejmé, že růst nebyl takto pravidelný. 1,76 je jen průměr za všechny roky.

Země jsou v tabulce seřazeny dle tempa růstu, od nejvyššího po nejnižší. Japonsko je nejúspěšnější zemí se třemi procenty za rok. Před sto lety nebylo Japonsko příliš bohatou zemí. Příjmy se pohybovaly na úrovni výdělků v Mexiku a dosti pozadu zaostávaly za Argentinou. Ovšem když tyto údaje nahlédneme z jiné strany, byl tehdejší japonský důchod na obyvatele v podstatě roven pákistánskému z roku 1987. Japonsko se stalo supervelmocí právě díky vysokému tempu růstu, a dnes se jeho důchod na obyvatele blíží Spojeným státům. Výčet uzavírá Bangladéš, který v průběhu století nedosáhl skoro žádného růstu. Obyvatelé Bangladéše žijí na stejné úrovni jako jejich předci před sto lety.

Pořadí zemí se v minulosti díky rozdílným tempům růstu dosti změnilo. Japonsko se posunulo vůči ostatním o velký kus dopředu, naproti tomu Argentina a Velká Británie o dost propadly. V roce 1870 byla Británie nejbohatší zemí na světě, s průměrným důchodem na obyvatele o 20 % vyšším než ve Spojených státech a dvojnásobným oproti kanadskému. Dnes je průměrný důchod ve Velké Británii pod průměrným důchodem těchto původních britských kolonií. V roce 1900 na tom byli Argentinci třikrát lépe než sousední Brazílie. Dnes jsou jejich důchody srovnatelné.

Pro informaci

Záhady složeného úročení a zákon sedmdesáti

Mnozí lidé podléhají pokušení rozdíly v tempech růstu podceňovat. Jaký je rozdíl v tom, jestliže někde roste produkt o 3 %, a jinde jen o 1 %. Rozdíl činí pouhá 2 %, tak proč si s tím lámeme hlavu?

Odpověď zní, že je to velký rozdíl. Počítáme-li totiž naše malá procenta po několik desetiletí, tato *akumulace* růstu může mezi zeměmi vytvářet propastné rozdíly.

V následujícím příkladě mají oba absolventi – Jerry a Elaine – ve svém prvním zaměstnání stejný plat – 30 000 dolarů za rok. Jerry žije v ekonomice, která roste tempem 1 % za rok, Elaine v ekonomice s 3% růstem. Jednoduchá kalkulace nám ukáže, k čemu dojde. O čtyřicet let později, kdy je oběma již přes šedesát let, Jerry vydělává ročně 45 000 dolarů, kdežto Elaine již 98 000 dolarů. Přestože je rozdíl v růstu jejich příjmů pouhá 2 % ročně, vydělává Elaine více než dvakrát tolik co Jerry.

Dle staré zásady, nazvané *pravidlo sedmdesáti*, je jednoduché porozumět akumulačním efektům, tím že si uvě-

domíme, že vzroste-li nějaká veličina o x procent ročně, pak se zdvojnásobí přibližně za $70/x$ let. V ekonomice, v níž žije pan Jerry, bude zdvojnásobení příjmu trvat sedmdesát let, protože růst dosahuje pouhého procenta. Elaine na tom bude se svými třemi procenty podstatně lépe, její příjem se zdvojnásobí již za 23 let.

Zákon sedmdesáti můžeme kromě hospodářského růstu použít třeba pro sledování růstu zůstatku na úsporném účtu. V roce 1791 umřel pan Benjamin Franklin a ve své pozůstalosti poukázal 5 000 dolarů po dobu 200 let na výzkum a podporu studentům medicíny. Jestliže jeho peníze vydělávaly od té doby na úrocích v průměru 7 % ročně (což je docela možné), investice se zdvojnásobovala každých 10 let. Za 200 let se zdvojnásobila dvacetkrát. Na konci druhého století investice vynesla $2^{20} \times 5\,000$ dolarů, což je asi 5 miliard dolarů. (Ve skutečnosti dosáhla investice výše 2 milionů dolarů, protože část peněz byla v průběhu času medikům poukázána.)

Jak ukázal příklad, vede skládání temp růstu k neuvěřitelným výsledkům. To bylo asi důvodem Einsteinova prohlášení, že složený úrokový počet patří k „největším matematickým objevům všech dob“.

Nejbohatší země nemají jistotu, že na vrcholu zůstanou; a stejně tak nejsou chudé země odsouzeny k chudobě. Problémem však zůstává, jak vysvětlit změny tempa růstu v čase. Proč některé země mohou dosáhnout vysoké úrovně důchodu, zatímco pro některé zůstává údělem jen chudoba? Těmito otázkami se budeme zabývat dále.

Malý test

Jaké je průměrné tempo růstu na obyvatele ve Spojených státech? Jmenujte země, které měly nižší a vyšší tempo růstu.

Role produktivity práce a její determinanty

Vysvětlení obrovských rozdílů v životní úrovni různých zemí se z jistého úhlu pohledu jeví jako velmi snadné. Lze ho shrnout jedním slovem – *produktivita*. Ale z jiného hlediska se jedná o problémy mnohem komplikovanější. Abychom mohli vysvětlit, proč jsou důchody v některých zemích vyšší než v jiných, musíme odhalit faktory, které ovlivňují samotnou produktivitu.

Proč je produktivita tak důležitá

Začněme jednoduchým modelem, který bude inspirován slavným dílem Daniela Defoa – *Robinson Crusoe*. Robinson byl námořník, který ztroskotal na pustém ostrově. Žije zde sám, sám si chytá ryby, pěstuje zeleninu a šije oblečení. Můžeme si jednotlivé Crusoovy aktivity představit jako výrobu a spotřebu – jednoduchou ekonomiku. Tím, že prozkoumáme některé aspekty jeho života, můžeme se také naučit něčemu, co platí pro složitější reálné ekonomiky.

Co ovlivňuje Robinsonovu životní úroveň? Odpověď je snadná. Jestliže se mu nevede při lovení ryb ani při pěstivelské práci ani při šití oblečení, žije Robinson ve velké chudobě. Jestliže je naopak úspěšný, bohatne. Protože sám spotřebovává, co vyrobí, jeho životní úroveň je přímo úměrná jeho výrobním schopnostem.

Pojmem **produktivita** rozumíme množství statků, které průměrný pracovník vyrobí za hodinu práce. Na příkladě Crusoovy ekonomiky lze lehce pochopit klíčovou roli růstu produktivity pro růst životní úrovně. Čím více chytí ryb, tím více jich může sníst k večeři. Když najde lepší místo k rybolovu, úlovek bude lepší, jeho produktivita se zvyšuje. A toto zvýšení pro něj znamená celkové zlepšení životních podmínek: může nachytat více ryb nebo se může ve zbývajícím čase věnovat jiným činnostem.

Produktivita je určujícím faktorem životní úrovně, což platí ve stejné míře pro země jako pro osamělé námořníky. Opět si připomeňme, že hrubý domácí produkt (HDP) měří zároveň celkové příjmy i výdaje na zboží a služby. Důvodem, proč HDP může měřit tyto veličiny současně, je jejich rovnost v ekonomice jako celku. Jednoduše je důchod roven produkci.

Stejně jako Robinson může země těžit z vyšší životní úrovně jen tehdy, vyrobí-li více statků. Američtí pracovníci mají vyšší příjem než pracovníci v Nigérii, protože mají vyšší produktivitu. Japonci dosáhli vyšších temp růstu životní úrovně jen díky stoupající produktivitě práce, což se takové Argentíně například vůbec nepodařilo. Jeden z *deseti principů ekonomie* v 1. kapitole uváděl, že životní úroveň země závisí na její schopnosti vyrábět statky.

produktivita

množství statků vyrobených pracovníkem za hodinu práce

e!

Abychom odhalili příčiny rozdílů mezi zeměmi, musíme se zaměřit na výrobu statků. To je však jen první krok. Dále musíme odpovědět na otázku, proč některé země produkují mnohem více než jiné.

Čím je produktivita determinována

Ačkoli má produktivita důležitý vliv na Robinsonovu životní úroveň, Robinsonovu produktivitu určují i další faktory. Robinson na tom bude lépe, když bude na ostrově dosti bambusu na pruty a vhodné dřevo na člun, jestliže již někdy ryby chytal, jestli jsou místa vhodná k rybolovu dobře dostupná a plná ryb a jestli dobře odhadne, jaké návnady použít. Každý z těchto vlivů – jež nazýváme *fyzický kapitál*, *lidský kapitál*, *přírodní zdroje* a *technologické znalosti* – má svůj protějšek také ve složitější reálné ekonomice. Podívejme se postupně na každý z uvedených faktorů.

Fyzický kapitál Zaměstnanci bývají produktivnější, když mohou využít stroje, zařízení a budovy, které jim umožní lépe a rychleji pracovat. Tato zásoba strojů, zařízení a budov se nazývá **fyzický kapitál**, nebo jednoduše *kapitál*. Když truhlář vyrábí nábytek, jeho fyzický kapitál se skládá z pil, soustruhů a vrtaček. Pracovník, který využívá specializované nástroje, produkuje každý týden mnohem více výrobků, než když používá obyčejné, nijak neuzpůsobené nástroje a zařízení.

Jak si možná připomenete ze 2. kapitoly, vstupy, které jsou potřeba k výrobě zboží a služeb – práce, kapitál atd. –, se nazývají *výrobní faktory*. A kapitál je vlastně *vyráběný výrobní faktor*. Kapitál bylo potřeba vyrobit, než se stal součástí množiny vstupů. Například truhlář používá soustruh k výrobě nohy stolu. Předtím byl sám soustruh výstupem firmy vyrábějící soustruhy. Tato firma používá i jiná zařízení k výrobě svých produktů. Kapitál je tedy výrobním faktorem užívaným k výrobě zboží a služeb včetně dalšího kapitálu.

Lidský kapitál Druhou determinantou produktivity je lidský kapitál. **Lidský kapitál** je ekonomický termín pro znalosti a schopnosti pracovních sil. Bývá získáván a obnovován vzděláváním, školením a zkušeností. Do lidského kapitálu se počítají schopnosti získané na všech stupních vzdělávací soustavy i ve školících programech na pracovišti.

Přestože je méně „hmotný“, než jsou stroje, zařízení a budovy, nabývá různých podob. A stejně jako fyzický kapitál, zvyšuje i lidský kapitál možnosti výroby. Podobně je to i faktor, který musíme dříve vyrobit. Produkce lidského kapitálu vyžaduje vstupy v podobě učitelů nebo školitelů, knihoven a času studentů. Na studenty můžeme nahlížet jako na „pracovníky“, kteří zaujmají důležité místo při výrobě lidského kapitálu, který bude použit v budoucí výrobě.

Přírodní zdroje Třetí determinantou produktivity jsou **přírodní zdroje**. Jedná se o vstupy, které poskytuje příroda, jako jsou půda, řeky a zásoby nerostných surovin. Dělí se na dvě skupiny: obnovitelné a neobnovitelné přírodní bohatství. Typickým příkladem obnovitelného zdroje je les. Když jej pokácíme, můžeme vysázet nový, abychom jej nahradili a mohli opět vytěžit někdy v budoucnu. Ropa je naopak neobnovitelný zdroj. Celková nabídka ropy je omezená, protože proces vzniku ropných uhlovodíků trvá několik tisíciletí. Jakmile ropu vytěžíme, už si ji nevyrábíme.

Rozdíly ve vlastnictví přírodních zdrojů odpovídají do jisté míry rozdílům v bohatství národů. Historický úspěch Spojených států závisel na množství neobdělané půdy,

fyzický kapitál

zařízení a budovy potřebné při výrobě zboží a služeb

lidský kapitál

znalosti a schopnosti, které pracovníci získávají vzděláváním, školením a zkušeností

přírodní zdroje

zdroje, které k výrobě zboží a služeb poskytuje sama příroda, jako půda, řeky a surovinové bohatství

Případová studie

Jsou přírodní zdroje limitem růstu?

Počet obyvatel světa je dnes mnohem vyšší, než tomu bylo před sto lety, a lidé dnes mají mnohem vyšší životní úroveň. Neustále se vrací diskuse, jestli i v budoucnu může růst životní úroveň následovat populační růst.

Někteří vědci se domnívají, že mezi růstu světové ekonomiky jsou přírodní zdroje. Na první pohled se zdá, že není jednoduché tento argument vyvrátit. Jak by mohla produkce, životní úroveň a populace růst v případě vyčerpání neobnovitelných zdrojů? Případně, kdybychom naleziště ropy a nerostů již vyčerpali, nevedlo by to dokonce po zastavení růstu k poklesu životní úrovně?

Zdá se však, že se jen málo ekonomů o podobné otázky zajímá. Technický pokrok, jak tvrdí, totiž dokáže všechna uvedená omezení překonat. Když srovnáme ekonomiku dnes a v minulosti, je jasné, jak se změnil přístup k využívání přírodních zdrojů. Automobily mají nižší spotřebu, vytápění domů je v mnohém šetrnější, při těžbě ropy dochází díky novým technologiím k menším ztrátám, recyklovatelné výrobky nahrazují produkty z neobnovitelných zdrojů. I vývoj alternativního pohonu, jako je například etanol místo benzínu, umožňuje substituovat obnovitelné zdroje za neobnovitelné.

Před padesáti lety se vedly diskuse o narůstající spotřebě cínu a mědi. V tehdejší době to byly klíčové kovy. Cín se používal v potravinářství jako obalová surovina, měď pro telefonní kabely. Někteří lidé se snažili zavést recyklování těchto kovů, aby je mohly využívat i následující generace. Dnes však plastické obaly plně nahradily aluobal a cín a optická vlákna, která se vyrábějí z písku, vytlačují měděné vodiče. Zdá se tedy, že technický pokrok dokáže nahradit kdysi potřebné suroviny novými a ochrana nalezišť není tak nutná.

Stačí naše tvrzení, abychom si mohli být jisti tím, že bude hospodářský růst pokračovat trvale? V tržní ekonomice se vzácnost poměřuje tržními cenami. Kdyby se světové přírodní zdroje vyčerpávaly, měly by ceny surovin růst. Ve skutečnosti nastává spíše opak. Ceny surovin (očištěné od inflace) buď stagnují, nebo dokonce klesají. Zdroje se vyčerpávají pomaleji, než se zvyšují naše schopnosti jimi šetřit. Tržní ceny tedy nevypovídají o tom, že by se přírodní bohatství stávalo limitem hospodářského růstu.

mnoho z dnešních nejbohatších zemí na Středním východě vděčí za svou pozici největším ropným nalezištím na světě.

Přestože jsou přírodní zdroje důležité, nejsou nezbytné pro vysokou výkonnost ekonomiky. Japonsko patří k nejbohatším zemím na světě, i když má přírodního bohatství poskrovnu. Japonský úspěch umožnil mezinárodní obchod, kdy Japonci dováželi mnoho surovin a vyváželi hotové výrobky do zemí s bohatými surovými zdroji.

Technologické znalosti Čtvrtou determinantou produktivity je **technologická vyspělost země** – jakým způsobem se vzácné zdroje využívají při výrobě statků. Před více než sto lety pracovala většina Američanů na farmách, protože k uživení celé populace bylo třeba mnoho pracovních sil. Dnes díky technickému pokroku v zemědělství stačí jen malá část obyvatel uživit ostatní, kteří pracují v průmyslu a ve službách.

technologické znalosti
znalosti, které má společnost o nejlepších způsobech výroby statků

Počítače a produktivita práce

Faktorem, který působí na produktivitu, jsou technologické znalosti. Jedním z posledních velkých technologických přeměn zcela jistě byla počítačová revoluce. Podle následujícího článku nemá však tato revoluce tak velký účinek na produktivitu, jak se všeobecně očekávalo.

Co změnily počítače?

Louis Uchitelle

Na konci devatenáctého století změnila elektřina a železnice tvář Ameriky k nepoznání. Mladá průmyslová země se stala mnohem produktivnější. Dnes, na konci dvacátého století, jsme možná totéž očekávali od počítačové revoluce.

Nezmýlili jsme se?

Počítače jsou jistě báječná věc. Ale v čistě ekonomických termínech je jejich přínos mnohem menší než tehdejší přeměny páry na efektivnější využití energie. Nastalo mírné rozčarování z toho, že počítače nepřinesly Americe tak silný a dlouhodobý růst, jako tomu bylo koncem minulého století.

„Je pouhým zbožným přáním myslet si, že s počítači přichází zlatý věk,“ tvrdí Alan Krueger, ekonom z Princetonu.

Příčinou je produktivita. Mnoho lidí, kteří trvají na hospodářském zázraku počítačového věku, poukazuje na to, že jejich příspěvek v dolarech neobsahuje žádnou informaci o všeobecných změnách kvality, ke kterým díky počítačům dochází. Ale při výběru se řídíme kvalitou zboží stejně jako cenou.

Přes všechna období technických změn a pokroku se produktivita vždy měřila jako množství „výstupu“ v dolarech na hodinu práce. Pracovník, který vyrobí za hodinu 100 tužek, každou v hodnotě 0,50 dolaru, vyrobí produkci v hodnotě 50 dolarů. A čím větší produkci každý pracovník vyrobí, tím větší je národní bohatství.

Obecněji je produktivita schopnost všech „vstupů“, tedy nejen práce – také ná-

strojů, strojů, počítačů i pracovního prostředí, které pracovníka vedou k vyšším výkonům, vyrobí „výstup“. Lidé pracují rychleji a soustředěněji a to se projevuje v růstu výstupu.

Z tohoto úhlu pohledu je výstup pracovníků z počítačové revoluce minulých 25 let velkým rozčarováním. Samozřejmě, že počítače přispěly k růstu i k produktivitě. Ale tempa růstu nebyla zdaleka tak značná jako v Americe padesátých nebo šedesátých let.

Jestliže počítače zklamaly naše očekávání, mohla by alespoň tato technologická změna pomoci vysvětlit, jakou úlohu hrála v období sníženého tempa růstu (oproti minulým desetiletím) rychlá proměna technologie a vzednutí kapitálových trhů.

Jedním z problémů možná budou špatné statistické údaje. Zpráva předložená minulý týden skupinou ekonomů Kongresu říká, že růst byl značný, avšak přeceněním inflačního vývoje došlo k jeho podhodnocení.

Částečně to způsobilo nedostatečné zhodnocení úlohy počítačů. Některá cenová zvýšení se měla ve skutečnosti počítat jako zvýšení množství výstupu počítačové výroby.

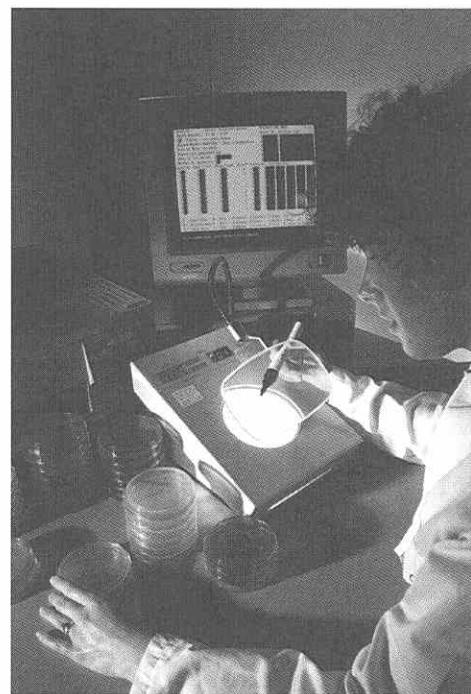
Tím jsme se dostali ke zcela odlišnému vysvětlení. Možná bychom měli počítače považovat za jeden z těch vynálezů, které zlepšují kvalitu života bez znatelného přínosu k hmotnému národnímu bohatství. Podobným vynálezem byla v minulosti žárovka, která sice umožnila noční provoz v továrnách a studentům ulehčila studium, ale její

měřitelný přínos byl mnohem méně znatelný než příspěvek ke kvalitě života.

Měli bychom při dané úrovni produjů počítačů provést nějaké změny ve způsobu počítání produktivity nebo bohatství?

Taková změna nebyla zatím nikdy uskutečněna, protože lze jen těžko kvantifikovat úroveň vývoje počítačů. Dále se zdá, že rozvoj počítačového průmyslu zvyšuje (při neustálém růstu kvality – výkonu počítačů) spíše spotřebu než produkci. „Nejvíce se dnes počítače využívají v domácnostech,“ řekl harvardský ekonom Zvi Griliches. „Čas, který promarníte na internetu, nevytváří výstup.“

Jiní ekonomové zvolili širší pojetí problému. Děti, které sbírají informace na internetu, budou pravděpodobně lepšími studenty, až své znalosti začnou využívat. Ale to nebude ani dnes ani zítra a musíme si nějaký čas počkat, než se proklamovaný velký příspěvek počítačů produktivitě začne odrážet v číslech.

Produktivita – nebo počítače?

ZDROJ: *The New York Times*, 8. prosince 1996, *Week in Review*, část 4, str. 1, 4.

Technologické znalosti na sebe berou mnoho různých podob. Některé technologie jsou součástí všeobecného povědomí – když už je někdo použije, všichni ostatní je znají také. Byl to například Henry Ford, kterého v pásové výrobě brzy následovali další a další výrobci aut. Případně je technologie součástí firemního tajemství nebo speciálních podmínek, které náležejí jen konkrétním firmám. Pouze ve společnosti Coca-Cola znají tajemství receptu na svůj černý nápoj. Určitá technologie je pro vynálezce chráněna patenty jen po jistou dobu. Když farmaceutická firma přijde na trh s novým výrobkem, má jen dočasné právo na ochranu před konkurencí. Po vypršení patentu mohou výrobek vyrábět všechny ostatní firmy. A všechny tyto formy technologických znalostí přispívají k výrobě statků v dané ekonomice.

Měli bychom odlišovat technologické znalosti od lidského kapitálu. Přestože mají hodně společného, v něčem podstatném se liší. Technologické znalosti se vztahují k tomu, jak společnost rozumí světu. Lidský kapitál transformuje tyto všeobecné znalosti do kvalifikace pracovní síly. Technologické znalosti znamenají dobré učebnice a lidský kapitál čas, který nad nimi lidé tráví; řečeno s mírnou nadsázkou. Produktivita závisí jak na učebnicích, tak na době a intenzitě studia.

Produkční funkce

Abychom vyjádřili vztah mezi množstvím vstupů, které vstupují do výrobního procesu, a výstupem, používáme pojem *produkční funkce*. Řekněme, že Y označuje množství výstupu, L množství práce, K množství fyzického kapitálu, H lidský kapitál, N přírodní zdroje. Pak můžeme zapsat:

$$Y = A F(L, K, H, N),$$

kde $F(\)$ je funkce, která ukazuje, jak se vstupy kombinují, abychom obdrželi výstup Y . A je proměnná technického pokroku – jaké technologické znalosti máme k dispozici. Když se zdokonaluje technologie, zvyšují se produkční schopnosti ekonomiky a se stejnou kombinací vstupů dosahujeme vyšší výroby.

Mnoho produkčních funkcí má vlastnost *konstantních výnosů z rozsahu*. Jestliže používáme takovou produkční funkci, potom zdvojnásobení všech vstupů způsobí i zdvojnásobení výstupu. Matematicky zapíšeme pro každé kladné x produkční funkci s konstantními výnosy z rozsahu následujícím způsobem:

$$xY = A F(xL, xK, xH, xN).$$

Násobíme-li vstupy na pravé straně rovnice nějakým x , například $x = 2$, levá strana se bude taktéž násobit dvěma, takže se rovnost zachová při zdvojnásobení vstupů i výstupu.

Produkční funkce s konstantními výnosy z rozsahu poskytuje určité zajímavé výsledky. Řekněme, že $x = 1/L$. Pak dostaneme horní rovnici ve tvaru:

$$Y/L = A F(1, K/L, H/L, N/L).$$

Uvědomte si, že Y/L označuje výstup na pracovníka, což je měřítkem produktivity. Rovnice tedy říká, že produktivita závisí na množství fyzického kapitálu na pracovníka (K/L), na lidském kapitálu na pracovníka (H/L) a na přírodních zdrojích na pracovníka

(N/L). Také závisí na úrovni technologických znalostí – na proměnné A . Rovnice zahrnuje všechny determinanty produktivity, které jsme již vyložili.

Malý test

Vyjmenujte a popište čtyři determinanty produktivity.

Hospodářský růst a veřejná politika

Prozatím jsme považovali životní úroveň společnosti za závislou na schopnosti ekonomiky vyrobit zboží a služby, což souviselo s množstvím fyzického a lidského kapitálu, s dostatečnými přírodními zdroji a technologickými znalostmi. A nyní se zaměříme na jinou otázku: Co může udělat vláda pro to, aby produktivita i životní úroveň všeobecně rostly?

Význam úspor a investic

Kapitál je vyráběným výrobním faktorem, a proto se ve společnosti jeho množství může měnit. Jestliže dnes vyrobíme velké množství nových kapitálových statků, budeme v budoucnu schopni vyrobit s jejich použitím větší množství všech druhů zboží a služeb. Jedním ze způsobů, jak podpořit výrobu v budoucnosti, je investovat více běžných zdrojů do tvorby kapitálu.

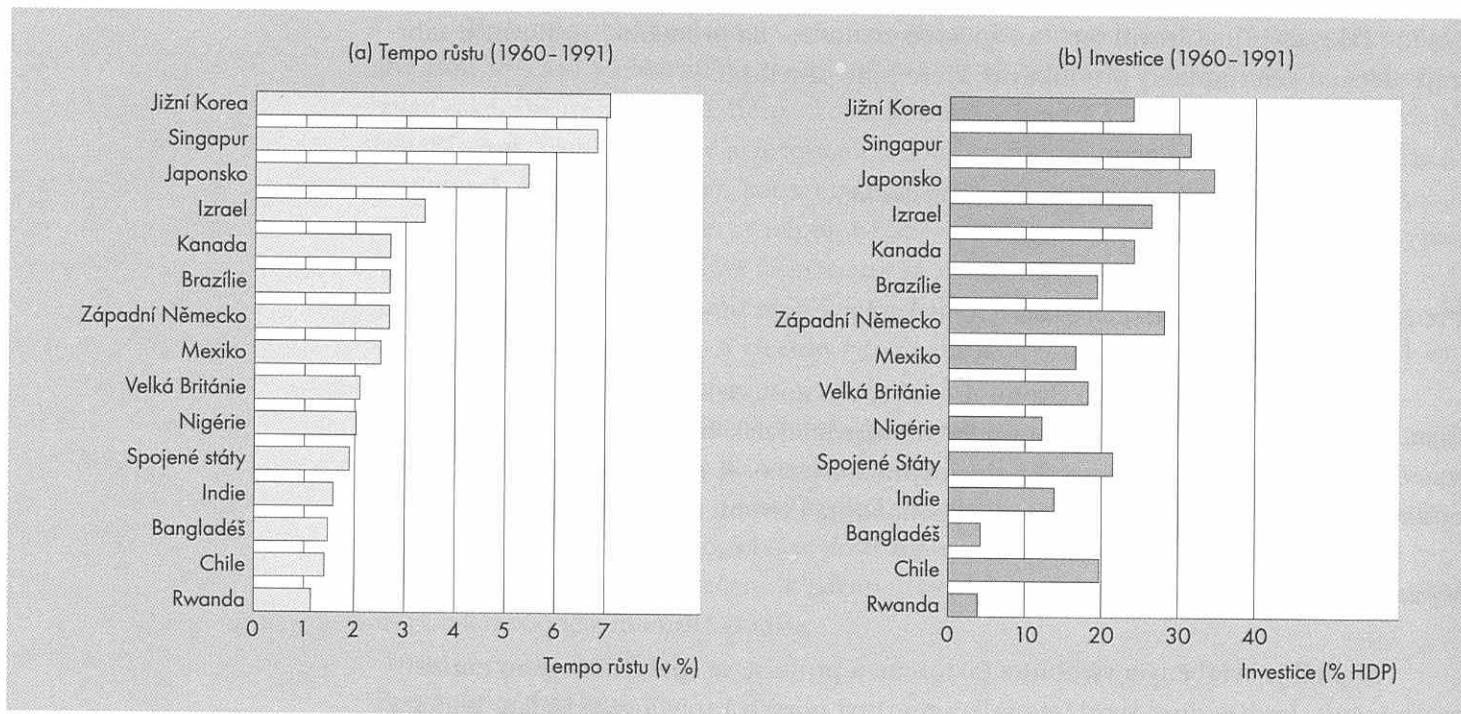
Jeden z *deseti principů ekonomie* v 1. kapitole říká, že lidé musí volit mezi alternativami. Volba je nutná i při tvorbě kapitálových statků. Zdroje jsou vzácné, a použijeme-li jich více při produkci kapitálu, musíme snížit tvorbu finálních statků – zboží a služeb určených pro současnou spotřebu. To znamená, že společnost musí ze svého důchodu více uspořit a méně spotřebovat. Růst, který plyne z akumulace kapitálu, není zadarmo. Abychom dosáhli vyšší spotřeby v budoucnosti, je nutné omezit současnou spotřebu.

V následující kapitole analyzujeme, jak se na finančních trzích přeměňují úspory v investice. Také se budeme zabývat vlivem vlády a státních organizací na finanční trhy. Uvědomme si, že vláda může podpořit růst a v dlouhém období i životní úroveň podporou investic a spoření.

Abyste pochopili, proč jsou investice pro růst tak důležité, podívejte se na obrázek 24-1, který zobrazuje údaje z 15 zemí. V části (a) jsou jednotlivá tempa růstu pro období 31 let. Země jsou seřazeny podle tempa růstu od nejvyššího po nejnižší. V části (b) je zobrazen podíl investic na HDP. Vidíme, že korelace mezi růstem a investicemi je velmi silná, i když není úplná. Země, které obětovaly investicím velkou část HDP, jako jsou Japonsko nebo Singapur, mají tendenci dosahovat vysokého tempa růstu. Ve Rwandě a Bangladéši, kde naopak na investice z HDP příliš mnoho nepřipadá, mají růst relativně velmi pomalý. Studie, které se zabývají růstem, by měly vykazat podobnou korelaci mezi růstem a mírou investic.

S interpretací našich údajů však máme jisté problémy. Jak jsme vysvětlili v dodatku ke 2. kapitole, korelace mezi dvěma proměnnými neurčuje, která z nich je příčinou a která následkem. Je tedy možné, že vysoké investice vyvolávají vysoký růst, stejně jako vysoký růst vyvolává vysoké investice. (Nebo jsou možná obě dvě proměnné ovlivňovány nějakou třetí proměnnou, kterou v našem modelu pomíjíme.) Samy o sobě nám údaje o směru kauzality nemohou nic prozradit. Protože se zdá tato korelace tak zřejmá a přímá, interpretují ji ekonomové obvykle jako investice vedoucí k růstu.

e!

Obrázek 24-1

RŮST A INVESTICE

Část (a) jsou tempa růstu HDP na obyvatele patnácti zemí během let 1960–1991. V části (b) jsou míry investic ku HDP. Zdá se, že mezi investicemi a růstem je přímo úměrná závislost.

Klesající výnosy a efekt dohánění

Předpokládejme, že se vláda chová v souladu s obrázkem 24-1 a podporuje investice politikou zvyšující míru úspor – podílu HDP, který je místo spotřeby určen pro výrobu kapitálu. Co následuje? Jako výsledek přesunutí prostředků spotřeby ke kapitálu vzroste produktivita, která urychlí růst HDP. Jak dlouho bude míra růstu vyšší? Zvýší-li se trvale míra úspor, bude růst HDP vysoký donekonečna, nebo tomu tak není?

Tradiční pojetí výrobního procesu chápe kapitál jako vstup podléhající **klesajícím výnosům**: s růstem kapitálové zásoby klesá příspěvek dodatečného kapitálu k produkci. Jinými slovy, když máme velkou kapitálovou vybavenost, bude každá další koruna, kterou obětujeme ze spotřeby, stále méně produktivní (relativně vůči našemu již používanému kapitálu). Zaměstnanci, kteří používají při výrobě kapitálové statky, dosáhnou dalšího zvýšení produktivity jen s větším množstvím přidaného kapitálu. A díky klesajícím výnosům je zvýšení míry úspor pouze dočasným činitelem růstu. Zvýšení úspor znamená možnost akumulace kapitálu, ale díky klesajícím výnosům se účinky akumulace v růstu HDP v čase snižují. Proto platí, že *v dlouhém období vede zvýšení míry úspor pouze ke zvýšení úrovně produktivity a důchodu, nikoli k vyššímu tempu růstu těchto veličin*. Dlouhé období však může představovat relativně hodně času. Dle studií mezinárodních údajů o ekonomickém růstu může zvýšení míry úspor vést ke zrychlení tempa růstu po dobu několika desetiletí.

S klesajícími výnosy souvisí další vlastnost rozvoje ekonomiky. Zůstávají-li ostatní zdroje konstantní, dosahují chudé země rychlých temp růstu velmi snadno. Tento efekt počátečního vybavení ekonomiky kapitálovými statky se nazývá **efekt dohánění**.

V chudých zemích jsou zaměstnanci vybaveni kapitálem nedostatečně, mají tedy nízkou produktivitu. I malé množství kapitálu proto zásadním způsobem zvyšuje produk-

klesající výnosy

příspěvek dodatečné jednotky vstupu k tvorbě výstupu klesá s tím, jak se zvyšuje množství používaného vstupu při výrobě

efekt dohánění

chudé země dosahují růstu relativně snadno. S malým kapitálovým vybavením znamená každý investiční projekt velký příspěvek k HDP

tivitě. Naproti tomu pracovníci ve vyspělých zemích, kteří v práci využívají velké množství strojů, zařízení a budov, mají jen malou příležitost, jak svou produktivitu ještě zvýšit. Z mezinárodních údajů o ekonomickém růstu jasně vyplývá efekt dohánění. Procentuálně má podíl investic na HDP mnohem větší vliv na růst v chudých než v bohatých zemích.

Efekt dohánění může lehce vysvětlit některé rozdíly v údajích na obrázku 24-1. Stejný podíl investic na HDP, kterého dosáhly Spojené státy i Korea, vedl k rozdílným tempům růstu HDP. Spojené státy dosáhly v tomto jednatřicetiletém období pouze 2% růstu, zatímco Korea dosáhla závratných 6%. Ovšem v roce 1960 dosahoval HDP Jižní Koreje na obyvatele jedné desetiny HDP na obyvatele Spojených států. Příspěvek kapitálu k růstu byl proto mnohem vyšší v korejské ekonomice.

Efekt dohánění je možné pozorovat i v jiných oblastech lidského života. Pokud hodnotíme naše výsledky dle růstu znalostí nebo dovedností, jichž jsme dosáhli v minulém období, je to přece jen něco zcela jiného, než hodnocení celkové úrovně znalostí a dovedností. Například usilovná práce v semestru nemusí znamenat, kromě pokroku za poslední semestr, ještě vůbec nic, protože je nutné pilně studovat po celou dobu studia. Rozšíření znalostí může být velmi vysoké (neumět nic a umět něco je podstatný rozdíl), ovšem v kontextu relativní úrovně znalostí ostatních studentů může být naše konečná znalost hodně za průměrem (například rozdíl mezi umět něco a umět všechno). Stejně tak je za posledních třicet let růst HDP třikrát vyšší v Koreji než v USA, ale HDP Spojených států na obyvatele je stále ještě mnohem vyšší než v jižní části korejského poloostrova.

Zahraniční investice

Prozatím jsme se věnovali problému, jak by mohla hospodářská politika podporující úspory napomoci růstu. Ale domácí úspory nejsou jediným zdrojem investic do nového kapitálu. Jiným způsobem, jak zaplatit investice, je přilákat zahraniční investory.

Zahraniční investice mají mnoho podob. Společnost Ford Motor Company by například mohla postavit závod na auta v Mexiku. To nazýváme *přímé zahraniční investice*. Dále uvažme, že si Američan v Mexiku nakoupí akcie mexické akciové společnosti, která tyto finanční prostředky použije na výstavbu nového závodu. Ty investice, při nichž jsou sice financovány cizí investice našimi penězi, ale firma má i nadále domácí vedení, nazýváme *portfoliové zahraniční investice*. V obou případech došlo k přesunu prostředků od nás do zahraničí, protože se americké úspory proměnily v mexickou investici. Když cizinci investují v určité zemi, činí tak kvůli očekávanému výnosu ze svých investic. Fordova automobilka zvyšuje mexickou zásobu kapitálu a v důsledku toho zvyšuje mexickou produktivitu a mexický HDP. Ford si však část tohoto dodatečného důchodu stahuje v podobě zisku zpět do Spojených států. Obdobně, když americký investor nakoupí mexické akcie, má nárok na podíl na zisku, kterého mexická akciová společnost dosáhne.

Zahraniční investice ovšem ovlivňují poněkud jinak HDP a HNP. Připomeňme si, že v případě HDP jde jak o cizince, tak o občany země, kteří do agregátu přispívají, naopak při sledování HNP se soustředíme pouze na naše občany, ovšem rozptýlené po celém světě. Otevření Fordovy továrny v Mexiku přispívá lidem, kteří žijí v Mexiku. Výsledkem je, že HDP v Mexiku vzroste více než HNP.

Zahraniční investice, přestože část jejich zisků putuje zpátky cizím akcionářům, mají velký pozitivní vliv na ekonomický růst země. Zvyšuje růst tím, že se zvyšuje kapitálová vybavenost a tím i produktivita, což vede k růstu mezd. Navíc umožňuje chudým zemím převzít technologie vyvinuté ve vyspělých zemích. Z tohoto důvodu prosazují některé

ekonomové ve svých doporučeních rozvíjejícím se zemím přístupy, které mají přilákat zahraniční investory. Často to znamená, že vláda musí zrušit překážky, které kladla zahraničnímu vlastnictví domácího kapitálu.

Světová banka je organizací, která se v tomto úsilí pokouší vládám chudých zemí pomoci. Světová banka půjčuje peníze z fondů, které vytvářejí bohaté země jako Spojené státy, do méně rozvinutých zemí tak, aby se podpořila především infrastruktura, silnice, ropovody, školství a jiné typy kapitálu. Odborníci ze Světové banky také radí, jakým způsobem mají být peníze investovány. Světová banka se svou sesterskou organizací – Mezinárodním měnovým fondem – vznikla po druhé světové válce. Válka poučila politiky, že to byly především ekonomické podmínky – které vedly k mezinárodním třenicím a konfliktům. Proto je v zájmu vyspělých zemí všeobecná prosperita. A Světová banka s Mezinárodním měnovým fondem vznikly právě z těchto důvodů.

Vzdělání

Vzdělání je investicí do lidského kapitálu stejně důležitou pro dlouhodobý růst jako investice do fyzického kapitálu. Ve Spojených státech vylepšuje vzdělání průměrné mzdy každý rok o deset procent. V méně rozvinutých zemích je rozdíl mezi kvalifikovanou a nekvalifikovanou pracovní silou snad ještě větší. Jednou z cest, jak může stát zvýšit životní úroveň obyvatel, je zlepšení výuky a možnost, aby lidé školy navštěvovali.

Z novin

Světová banka

Jak ukáže následující článek, Světová banka láká zahraniční investory i do nejchudších a méně politicky stabilních zemí.

Světová banka se zaměřuje na oblasti, kterým se západní podnikatelé vyhýbají

Paul Lewis

WASHINGTON – Světová banka zveřejnila plán, jak pomoci oblastem, které investoři ze Západu opustili. Mezinárodní finanční korporace vybrala 16 zemí a regionů buď velmi chudých, nebo s problémy v sociální oblasti, kam bude chtít poskytovat své prostředky. Do míst budou vysláni investiční úředníci, kteří mají za úkol vytvořit investiční příležitosti pro domácí i zahraniční kapitál. Mezi tato místa patří Albánie, Bosna a Hercegovina, Kambodža, Kazachstán, Uzbekistán, Mongolsko, San Salvador, západní břeh Jordánu a Gaza.

Jak prohlásil Jannik Lindbaek, výkonný finanční viceprezident Mezinárodní finanční korporace, poskytla agentura v loňském roce rekordní 3,2 miliardy dolarů na 264 soukromých investičních projektů v rozvíjejících se zemích, což je páté zvýšení v řadě, tentokrát o 12 % oproti roku 1994. Soukromníci investovali do těchto projektů dalších 16,4 miliardy. Jak dále řekl, „pokračuje tendence upřednostňovat i ve třetím světě především soukromé investice“.

Rozhodnutí zvýšit prostředky poskytované nejchudším zemím třetího světa jsou sou-

částí strategie Světové banky i v době, kdy v ní převzal prezidentské místo (v roce 1995) James D. Wolfensohn. Pod jeho vedením se bude tato přidružená agentura OSN stále častěji snažit o překonání propastných rozdílů mezi vyspělými zeměmi a rozvíjejícími se ekonomikami.

Dále hodlá korporace poskytovat větší záruky soukromým firmám proti politické nestabilitě investic v méně rozvinutých zemích s cílem zamezit nečekané kontrole cen nebo přímému vyvlastnění vlastnictví. Spolu s Mezinárodním měnovým fondem se také pracuje na možnosti snížení dluhu nejvíce zadlužených chudých zemí.

Zatímco oficiální příspěvek v podstatě stagnoval v rozmezí 55 až 65 miliard dolarů ročně, soukromé investice se od roku 1990 zčtyřnásobily, z původních 44 miliard na 167 miliard dolarů v minulém roce.

ZDROJ: *The New York Times*, 19. září 1996, str. D2.

Stejně jako investice do fyzického kapitálu, má i investice do lidského kapitálu svoje náklady příležitosti. Studenti, kteří navštěvují školu, nemohou v téže době pracovat a přicházejí o příjmy, které by si mohli vydělat. V méně rozvinutých zemích děti často opouštějí školu, protože je jejich příjmů z práce zapotřebí k uživení rodiny.

Někteří ekonomové podotýkají, že lidský kapitál je pro hospodářský růst zvláště důležitý také proto, že přináší pozitivní externality. *Externalita* je dopad činnosti jedné osoby na blahobyt druhých osob. Vzdělání lidé mohou například přinést některé nové poznatky, které umožní zlepšit výrobu zboží a služeb. Tyto poznatky se stávají součástí obecného povědomí, takže jich každý může využít. Tedy nové objevy na poli vědy jsou do jisté míry externalitami (nezamýšlenými důsledky). Z tohoto pohledu se zdá, že školství je větším přispěvkem pro společnost nežli pro jednotlivce. Takto bychom možná měli chápat investice do lidského kapitálu, které obdržíme ve veřejných školách.

Jedním z dalších problémů vzdělání v chudých zemích je *odchod mozků* – emigrace velmi vzdělaných pracovníků do bohatých zemí za vyšší životní úrovní. To způsobuje pozitivní externalitu v bohatých státech, ale nepřispívá k rozvoji rodné země. To staví tvůrce hospodářské politiky před dilema. Spojené státy a ostatní bohaté země mají nejlepší systém vzdělávání, který poskytuje možnost, aby se nadaní studenti z chudých zemí vzdělávali na tamějších univerzitách. Studenti se ale domů nemusí vrátit. Tak by se očekávané zvýšení domácího lidského kapitálu díky odlivu mozků mohlo zvrátit v pokles.

Vlastnická práva a politická stabilita

Jinou cestou, jak napomoci hospodářskému růstu, je důsledná ochrana vlastnických práv a deklarování politické stability. Když jsme ve 2. kapitole zkoumali vzájemnou ekonomickou závislost, vyložili jsme, že výroba v tržní ekonomice vyplývá z interakcí mezi miliony firem a domácností. Například když si pořídíte auto, kupujete si část výstupu prodávajícího, výrobce, jejich dodavatelů i výrobců oceli a zpracovatelů rudy atd. Rozdělení produkce mezi různé firmy umožňuje lépe využívat vstupy. Aby bylo možno využít této výhody, musí firmy koordinovat své transakce, stejně jako to probíhá mezi spotřebitelem a firmou. V tržních ekonomikách se může tato koordinace uskutečňovat jen díky cenám. Tržní ceny jsou nástrojem, jímž uvádí neviditelná ruka trhu nabídku a poptávku do rovnováhy.

Nutnou podmínkou pro existenci fungujícího cenového systému je respektování vlastnických práv. Vlastnická práva se vztahují k uplatňování vlastní vůle nad zdroji, které jim patří. Těžební společnost neotevře nový důl, když si není jista, že naleziště nepatří někomu jinému. Jen budou-li si lidé v těžební společnosti jisti smlouvou o koupi dolu, začnou v něm těžit. Proto je v tržní ekonomice tak důležitá úloha soudů. Vynucují vlastnická práva. Prostřednictvím trestního systému spravedlnosti soudy odrazují od přímé krádeže. A občanské soudy zajišťují dodržení smlouvy jak ze strany prodávajících, tak kupujících.

Ve vyspělých zemích je na dodržování vlastnických práv kladen velký důraz. Ovšem pro méně rozvinuté země může být neschopnost vynutit vlastnická práva jedním ze základních problémů. V mnoha zemích nefunguje dobře soudní systém. Je těžké vynutit si dodržení smlouvy a podvody často zůstávají nepotrestány. V extrémních případech vláda nejen selhává v zajištění práv, ale sama je také porušuje. V některých zemích musí firmy, které zde chtějí podnikat, podplácet vládní úředníky. Korupce ovlivňuje koordinaci tržních sil. Odrazuje domácí i zahraniční investory.

Dalším úskalím pro vlastnická práva je politická nestabilita. V zemích, kde často dochází k převratům, neexistuje jistota ve výkonu vlastnických práv v budoucnosti. Jestliže

Případová studie

Co je příčinou hladomoru?

Neustálým problémem, který ohrožuje chudé země, je hladomor. Vždy jednou za několik let nás z prvních stránek deníků šokují tváře hladem strádajících obyvatel rozvojových zemí. Tragédie podobného druhu jsou dozajista jedním z největších hospodářských problémů na světě.

Mohlo by se zdát, že je hladomor způsoben zvýšením počtu obyvatel Země. Snížením růstu populace by se mohl zvýšit podíl obyvatele na nabídce potravin a tím by se mohla najít kúra na neustálou hrozbu hladu v chudých oblastech. Ale jak uvidíme, tentokrát selský rozum neplatí.

V mnoha případech totiž není hladomor způsoben nedostatečnou nabídkou potravin, ale neadekvátním *rozdělováním* jídla. Jídla je dost, jen se ho nedostane těm, kteří je potřebují. A selhání rozdělování, přidělových systémů a podobně úzce souvisí s politickou nestabilitou a špatnou vynutitelností vlastnických práv. Na začátku devadesátých let postihl hladomor Somálsko. Boje mezi znepřátelenými frakcemi neumožnily distribuci připravených kamionů s jídlem potřebným. Americký prezident vyslal ozbrojené síly k zajištění a znovunastolení pořádku a teprve tehdy mohl být hladomor zažehnán.

revoluční parlament zkonfiskuje některé soukromé firmy (jak tomu bylo po komunistických převratech), odradí tím domácí podnikatele od investic i od spoření a stavby nových továren. Rovněž zahraniční investoři nemají motivaci v takové zemi investovat. Tak může revoluce přispět k propadu životní úrovně obyvatel země.

Hospodářská prosperita částečně závisí na politické stabilitě. Země s účinným soudním systémem, poctivými státními úředníky a s dobrou ústavou obecně dosahují lepší životní úrovně než země se špatným soudním systémem, zkorumpovanou byrokracií a častými revolucemi a převraty.

Volný obchod

Některé z nejchudších zemí světa se pokoušely zvýšit svoji životní úroveň zavedením *ochranářské politiky*. V rámci země byl záměr zvýšit růst pomocí prosazování ochrany domácích výrobců před zahraniční konkurencí. Domácí firmy deklarovaly potřebu ochrany a vláda zavedla cla nebo dovozní kvóty, které měly chránit určitá odvětví. Argument nedospělosti průmyslu, kterým se některé méně rozvinuté země řídily, však odradil mnohé zahraniční investory.

Většina ekonomů se dnes domnívá, že je prozřetelnější zavést tzv. *proexportně orientovanou politiku*, která rozvíjející se zemi umožní zařadit se mezi světové výrobce. 3. a 9. kapitola ukázaly, jak může mezinárodní obchod zlepšit pozici těchto zemí. Obchod lze chápat také jako technologie svého druhu. Když země vyveze obilí, za které nakoupí ocel, dá se říci, že objevila způsob, jak z obilí „vyrobit“ ocel. Země, která se otevře světu, může nastoupit na růstovou trajektorii stejně tak, jako kdyby zvýšila svou technickou vyspělost.

Negativní efekt ochranářské politiky státu bude zřejmější, když pohlédneme na malou velikost ekonomik mnoha méně rozvinutých zemí. HDP Argentiny, například, můžeme docela dobře srovnat s HDP Philadelphie. Když si uvědomíme, co by se stalo, kdyby rada města Philadelphie zakázala obyvatelům města obchodovat s okolím, bude bez mož-

Sachsova doporučení k problémům Afriky

Ekonom Jeffrey Sachs byl prominentním poradcem v otázkách nastartování růstu. V devadesátých letech byly jeho klienty Bolívie, Polsko i Rusko. Kritizoval také Světovou banku a Mezinárodní měnový fond (MMF), kteří poskytují prostředky a poradenství nerozvinutým zemím. V následujícím článku navrhuje Sachs některá opatření, jak mohou africké země uniknout ze začarovaného kruhu chudoby.

Růst v Africe, není to nemožné

Jeffrey Sachs

Dle staré anekdoty přicházejí věřící za knězem s tím, že jim umírají kuřata. Kněz jim doporučí modlitbu, ale kuřata umírají dál. Pak tedy kněz doporučí hudbu vhodnou do kurníku, ale kuřata dále obchází Zubatá. Nakonec kněz doporučí kurník vymalovat jásoavými barvami, nicméně kuřata umřou všechna. „Taková škoda,“ říká kněz. „Měl jsem ještě spoustu dobrých nápadů.“

Od vyhlášení nezávislosti se africké země vždy obracely na svá bývalá dominia nebo na mezinárodní organizace s otázkami z oblasti prorůstové strategie. Od vypuknutí dluhové krize v osmdesátých letech se dokonce zdá, že jsou africké země v nekonečném kruhu setkání s představiteli MMF, Světové banky, dárců a věřitelů.

Taková ostuda. Tolik dobrých nápadů a tak málo výsledků. Výstup na obyvatele poklesl o 0,7 % v letech 1978 až 1987 a o 0,6 % v letech 1987 až 1994. Odhadované tempo růstu pro rok 1995 dosahuje pouze 0,6 %, což je hluboko za rychleji se rozvíjejícími zeměmi.

MMF a Světová banka by mohly být zbaveny odpovědnosti za pomalý růst v Africe, kdyby Afrika byla strukturálně neschopná dosahovat temp růstu pozorovaných v jiných částech světa, nebo kdyby bylo nízké tempo růstu nevysvětlitelnou záhadou. Ale není to žádné obrovské mystérium. Mezinárodní srovnání ukáže, že můžeme africký chronicky nízký růst vysvětlit obvyklými ekonomickými proměnnými, které se vy-

víjejí podle identifikovatelných a napravitelných hospodářskopolitických opatření...

Srovnávací studie ukazují, že růst na obyvatele závisí na:

- počáteční úrovni důchodu, kdy chudé země rostou rychleji než bohaté,
- rozvoji tržních sil v zemi, míře otevřenosti ekonomiky zahraničnímu obchodu, liberalizaci vnitřního obchodu, spíše na soukromém než na státním vlastnictví, ochraně vlastnických práv a na úrovni mezního zdanění,
- národní míře úspor, která bývá silně ovlivněna mírou veřejných úspor,
- geografických a strukturálních faktorech hospodářství, včetně existence zdrojů...

Tyto čtyři skupiny faktorů dlouhodobě překážejí hospodářskému růstu afrických států. Přestože má příležitost lehce dosáhnout vysokého růstu (tedy „efektu dohánění“), roste Afrika ještě pomaleji než ostatní svět. Bylo to způsobeno velkými obchodními bariérami, rostoucími daněmi, nízkou mírou úspor a různými strukturálními problémy – například 15 z 53 zemí jsou vnitrozemské státy bez přístupu k moři atd...

Proč byla přijímána hospodářskopolitická opatření, která zapříčinila krizový vývoj? Není příliš složité zjistit kořeny antitržní orientace mnoha afrických států. Po staletí tr-

vající koloniální nadvláde bylo přirozené, že africké státy viděly v otevřeném zahraničním obchodu i cizím kapitálu omezení národní suverenity. Proto se v Peronově Argentině i v Nehruově Indii prosadila hesla jako „soběstačnost“ nebo „státní vedení“, proto státní vlastnictví tak dominovalo. Afrika se tímto způsobem z velké části sama dostala do hospodářského exilu...

Jak již v roce 1755 poznamenal Adam Smith, že „nic není pro stát tak nezbytné, a to platí od nejnižších forem barbarství po nejlahobytnější země, jako mír, nízké daně a účinný soudní systém“. Podmínky růstu by se nedaly vyjádřit stručněji. Proberme jednotlivé body.

Mír se nedá jednoduše zaručit, ale podmínky na kontinentu nejsou tak špatné, jak je líčí novinové titulky. Mnohé z velkých konfliktů jsou už vyřešeny, nebo k řešení právě spějí... A pokračující konflikty, jako v Somálsku, Libérii a ve Rwandě, by bylo lépe řešit podporou Západu místnímu mírotvornému úsilí.

„Nízké daně“ jsou již obsaženy v rámci politiky MMF a Světové banky, ale problémy, ne-li vina leží na samotném MMF. Africké národy potřebují jednoduché daňové cíle, jako je podíl daní na HDP. Nízké daně přispívají k růstu mezinárodního obchodu, protože ten závisí na schopnosti země integrovat se s ostatními státy. Izolaci, zaviněnou mnohdy vlastní ochranářskou politikou, lze odstranit spolu se zrušením dovozních cel a daní na vývoz potravin. Daně korporací by měly být sníženy z dosavadních 40 % na 20 až 30%, jak je tomu ve východoasijských ekonomikách orientovaných na vývoz...

Adam Smith měl na mysli „účinnou“, ne dokonalou justici. Liberalizace trhu je primární podmínkou k prosazení právního státu. Volný obchod, směnitelnost měny a z toho plynoucí nastolení západního stylu podnikání do značné míry omezují korupci a umožňují vládě soustředit se na skutečné problémy ve-

řejné politiky – uspořádání věcí veřejných, soudní systém, základní zdravotní pomoc, školství a měnovou stabilitu...

Další podmínkou je udržování státních výdajů na úrovni nezbytného minima. Asijské ekonomiky dokázaly snížit vládní výdaje na 20 a méně procent (Čína na 13 %) HDP. Výdaje na školství dosahují 5 %, zdravotnictví další 3 %, státní správu 2 % a armády a policii 3 %. Státní investiční výdaje se mohou udržet pod 5 % jen tehdy, podaří-li se

vlákat soukromý sektor do budování infrastruktury v telekomunikacích, přístavech a v energetické oblasti...

Fiskální výdaje pomíjejí mnoho obvyklých a populárních oblastí. Věnuje se zde jen malé místo vládním transferům nebo sociálním dávkám a důchodům, mimo podporu vzdělání a zdravotní péče (dle mých doporučení by výdaje na tyto oblasti měly dosáhnout 8 % HDP). Odstraněno by mělo být státní vlastnictví podniků. Potraviny a bydlení se lidem ve

městech nesmějí subvencovat. A dluhová služba státu by neměla být součástí státního rozpočtu. To vedlo k mnoha bankrotům na kontinentě, proto potřebují africké země pro svůj nový začátek snížení dluhového zatížení, což by mělo napomoci prosazení dlouhodobě účinných reformních kroků.

ZDROJ: *Economist*, 29. června 1996, str. 19-21.

nosti směny muset město Philadelphie vyrobit všechny statky pro svou potřebu v rámci hranic města. Také si bude muset vyrobit, namísto dovozu z různých oblastí USA nebo i ze zahraničí, všechny kapitálové statky. Životní úroveň Philadelphie by okamžitě začala klesat a problém by byl v průběhu času jen horší a horší. A to je přesný příklad toho, co se stalo Argentině, když zavedla ochranářskou politiku místních výrobců, která se zde praktikovala po většinu dvacátého století. Naproti tomu státy jako Jižní Korea, Singapur a Tchaj-wan dosáhly pomocí otevření zahraničnímu obchodu vysokých temp růstu.

Mimo politiku ovlivňují růst zahraničního obchodu země také geografické podmínky. Zemím s výhodnou polohou u moře se obchoduje mnohem lépe než vnitrozemským státům. Ne náhodou leží většina největších světových měst, jako New York, San Francisco a Hong Kong, u oceánu. Podobně je důvodem obecně nižší úrovně růstu ve vnitrozemských státech nemožnost využití výhodné dopravy po vodních cestách.

Kontrola populačního růstu

Produktivita a životní úroveň země závisí zčásti na populačním růstu. Je jasné, že populace určuje velikost ekonomicky aktivního obyvatelstva. Pak nemůže být překvapením, že státy s velkým množstvím obyvatel (Japonsko, USA) dosahují vyššího HDP. Ovšem pozor! Měřítkem životní úrovně není celkový HDP, ale HDP na obyvatele, který měří dostupnost statků průměrnému obyvatele země.

Ovlivňuje nějak množství obyvatel HDP na obyvatele? Vysoká populace znamená menší podíl jednotlivce na tvorbě HDP. Příčina tkví v nemožnosti uspokojivě vybavit, pakliže populace roste vysokým tempem, všechny pracovníky kapitálem. Produktivita potom klesá, což vede ke snížení HDP na pracovníka.

Tento problém je ještě zřetelnější v případě lidského kapitálu. V zemích s vysokým populačním růstem žije velké množství dětí školního věku. To značně zatěžuje vzdělávací soustavu a snižuje úroveň výuky.

Rozdíly v populačním růstu jsou ve světě velké. V Západní Evropě a ve Spojených státech rostl počet obyvatel v minulých desetiletích tempem 1 % za rok a očekává se další snížení tohoto růstu. Naproti tomu v mnoha chudých afrických zemích se počet obyvatel zvyšuje o 3 % a více. Tímto tempem se populace zdvojnásobuje každých 23 let.

Obecně se má za to, že jedním ze způsobů, jak zvýšit životní úroveň chudých zemí, je omezit populační růst. Někde existují zákony, které dokonce omezují počet dětí v rodině. V Číně je dovoleno pouze jedno dítě, při porušení zákona následují tvrdé sankce.

V zemích s větší politickou svobodou je omezování růstu populace spojeno s méně pří-
mými opatřeními ke snížení porodnosti.

Poslední způsob, jak ovlivnit populační růst, vyplývá z aplikace jednoho z *deseti prin-
cipů ekonomie*: lidé reagují na pobídky. Výchova dítěte má mnoho nákladů příležitosti.
Průměrná rodina se bude zmenšovat, budou-li tyto náklady příležitosti růst. Ženy s mož-
ností vzdělání a kariéry v práci budou chtít mít pravděpodobně méně dětí, než kdyby tyto
příležitosti vlastního rozvoje neměly k dispozici. Politika zrovnoprávnění žen ve třetím
světě může proto vést i k omezení populačního růstu.

Výzkum a vývoj

Technický pokrok v tomto století je primární příčinou zásadní změny životní
úrovně obyvatel vyspělých zemí. Telefon, tranzistor, počítače a spalovací motory patří
k mnoha inovacím, které zvýšily schopnost vyrábět zboží a statky.

Přestože se na technickém pokroku z velké části podílejí soukromé firmy a vyná-
lezi, má také stát zájem na zvyšování technologických parametrů výroby. Do určité míry
lze považovat vědomosti za *veřejný statek*: Objev určité myšlenky přináší možnost jejího vy-
užití všem. Tak jako má stát dbát na vnitřní a vnější bezpečnost, měl by svůj vliv uplatnit
také ve vývoji a výzkumu nových technologií.

Případová studie

Zpomalení růstu produktivity

V letech 1959–1973 rostla produktivita, měřená jako výstup na hodinu práce
pracovníka v americkém průmyslu, tempem 3,2 % za rok. V letech 1973–1994 to bylo
pouhých 1,3 % ročně. Zpomalení růstu produktivity se samozřejmě projevilo ve sní-
ženém tempu růstu reálných mezd a příjmů domácností, což se promítlo do pesimis-
tických výhledů na budoucnost ekonomiky. V konečném součtu znamená tento pokles
o 1,9 procentního bodu o 50 % nižší průměrný příjem Američanů, než by bylo dosa-
ženo s původní mírou růstu produktivity.

Politici považují toto zpomalení za jeden z nejdůležitějších problémů, který by
měli řešit. Mnoho ekonomů již bylo dotázáno, co způsobilo zpomalení a jak zvrátit ne-
příznivý vývoj. Přes množství odborných studií nám řešení naneštěstí stále uniká.

Zatím se podařilo zjistit tato fakta. Za prvé je zpomalení růstu celosvětovým je-
vem. Od sedmdesátých let je můžeme sledovat nejen ve Spojených státech, ale i v ji-
ných průmyslových zemích – v Kanadě, Francii, Německu, Itálii, Japonsku i ve Velké
Británii. Přestože měly některé z těchto zemí vyšší tempo růstu než USA, v porovnání
s jejich předchozím růstovým trendem se jejich tempo růstu zpomalilo. Vysvětlení po-
klesu amerického růstu je proto třeba hledat za hranicemi.

Za druhé nelze oslabení růstu přičíst měřitelným výrobním vstupům. Ekono-
mové lehce změřili vybavení kapitálem i úroveň lidského kapitálu pomocí propočtu fy-
zického kapitálu na obyvatele, respektive počtu let strávených průměrným zaměst-
nancem ve škole a na školeních. Zjistilo se, že příčina zpomalení neleží na bedrech
těchto měřitelných a pro růst nejvíce důležitých veličin.

Možným kamenem úrazu bude technologie. Tedy, když už jsme vyjmenovali
ostatní faktory růstu, mnozí ekonomové připisují snížení tempa růstu poklesu tvorby

nových myšlenek a inovací, jež lze uplatnit ve výrobě. Je ovšem obtížné tuto hypotézu přijmout nebo vyvrátit, protože se množství „myšlenek“ odhaduje jen velmi špatně.

Minulých 20 let je nemožné označit za dobu slabého technického pokroku. V těchto desetiletích byly do průmyslu a do terciární sféry zavedeny počítače, historická hospodářská změna, která se dotkla téměř každé firmy nebo jednotlivce, ale zdá se, že se zatím neprojevila ve zvýšení hospodářského růstu. Jak poznamenal významný ekonom Robert Solow: „Počítače dnes můžete vidět úplně ve všem a všude, mimo statistiku produktivity práce.“

Jak se bude vyvíjet tempo růstu v příštích letech? Optimistický scénář počítá s obnovením vyššího růstového trendu tehdy, až se budou počítače efektivněji a plně využívat a plně integrovat do ekonomiky. Ekonomičtí historici poznamenávají, že trvalo desetiletí, než byl objev elektřiny plně využit pro zvýšení produktivity a životní úrovně, než lidé dokázali elektřinu využít při zpracovávání vzácných zdrojů. Snad bude mít počítačová revoluce podobný odložený efekt.

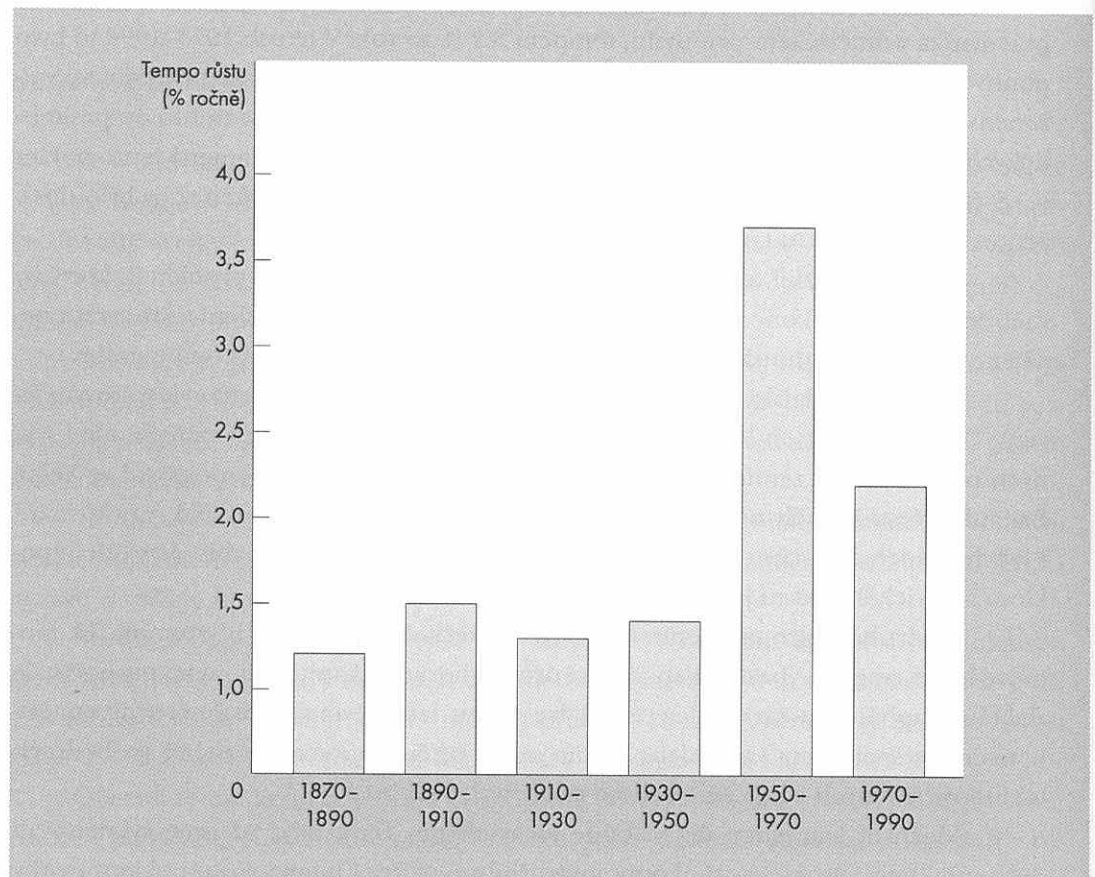
Podle pesimističtějšího scénáře jsme vstoupili do období sníženého vědeckého a technického pokroku, což odpovídajícím způsobem snižuje tempa růstu produktivity a důchodů. Údaje pro delší období tuto domněnku podporují. Na obrázku 24-2 je zobrazen průměrný přírůstek reálného HDP na obyvatele v rozvinutých zemích od roku 1870. Zpomalení růstu produktivity lze rozdělit do dvou období: kolem roku 1970 nejprve zpomalil růst z 3,7 na 2,2 %. Z dlouhodobého pohledu není toto nízké tempo výjimečné, ale naopak výjimečný byl vysoký růst v období padesátých a šedesátých let. Desetiletí po druhé světové válce lze považovat za anomálii velmi rychlého technického pokroku, ale později se tempo růstu vrátilo ke svému normálu.

Obrázek 24-2

RŮST REÁLNÉHO HDP NA OBYVATELE

Průměrný růst reálného HDP na obyvatele v 16 vyspělých zemích (jsou zde započítány významné evropské země, Kanada, USA, Japonsko a Austrálie) se podstatně zvýšil po roce 1950 a naopak zpomalil po roce 1970.

ZDROJ: Robert J. Barro a Xavier Sala-i-Martin, *Economic Growth* (New York: McGraw-Hill 1995), str. 6.

Americká vláda hraje dlouhou dobu ve vytváření a rozdělování technologických poznatků významnou roli. Před stoletím vypracovala projekt, jak nejlépe využívat půdu k farmaření, a doporučila americkým farmářům některé metody obdělávání půdy. V současnosti americká vláda podporuje prostřednictvím NASA a amerického letectva výzkum a vývoj letadel a kosmické techniky. Výsledkem projektů jsou nové druhy raket a letadel, jejichž předním výrobcem jsou Spojené státy. Stát se snaží podporovat vědecké projekty pomocí Národní nadace pro vědu a Národní nadace pro zdraví, dále některými daňovými úlevami pro firmy, které se výzkumem zabývají.

Další cestou jsou patentové úřady, které podporují nově vynalezené produkty. Jestliže je výrobek zásadním způsobem inovativní, odměňuje jej patentový úřad výlučným právem k prodeji po dobu i několika let. Tím způsobem transformuje patentový úřad veřejný statek na statek soukromý tím, že chrání vlastnická práva vynálezce. Tím, že umožňuje vynálezci dosáhnout zisku – i když třeba jen na omezenou –, dobu pobízí stát soukromé osoby a firmy k dalšímu vývoji nových technologií.

Malý test

Popište tři způsoby, jimiž tvůrce vládní hospodářské politiky může usilovat o zvýšení růstu životní úrovně ve společnosti. Jaké jsou nevýhody těchto politik?

Závěr: Význam dlouhodobého hospodářského růstu

V této kapitole jsme rozebírali faktory ovlivňující životní úroveň země a jak mohou politici podpořit růst životní úrovně politikou prosazující hospodářský růst. Většinu tvrzení v této kapitole můžeme zobecnit pomocí jednoho z *deseti principů ekonomie*, životní úroveň země závisí na její schopnosti vyrábět statky a služby. Politici, kteří usilují o růst životní úrovně, se musí snažit zvýšit produkční možnosti země povzbuzením rychlejší akumulace výrobních faktorů a zajištěním maximální efektivnosti při jejich využívání.

Ekonomové se liší v názorech na úlohu státu v zajištění hospodářského růstu. Některí doporučují nechat vše mimo zaručení vlastnických práv a politické stability na neviditelné ruce trhu. Za velmi kontroverzní také bývá považována státní podpora v oblasti technického vývoje a výzkumu v určitých odvětvích. Není pochyb o tom, že tyto problémy patří v ekonomii k nejdůležitějším. Úspěch jedné generace ekonomů při odhalování příčin růstu znamená, že potomci zdědí zcela jiný svět.

e!

Shrnutí

- Ekonomická prosperita, kterou měříme jako HDP na obyvatele, se ve světě dosti liší. Průměrný důchod v nejvyspělejších zemích je více než desetinásobkem důchodu nejchudších zemí. Díky podstatným rozdílům v tempu růstu HDP se může velmi dramaticky v průběhu času měnit postavení jednotlivých zemí ve světové ekonomice.
- Životní úroveň ekonomiky závisí na její schopnosti vyrábět statky. Produktivita pak závisí na množství fyzického a lidského kapitálu, přírodních zdrojích a technologických znalostech.
- Vládní politiky mohou ovlivnit růst mnoha způsoby: podporou spoření a investic, přilákáním zahraničních investic, zlepšením úrovně vzdělání, dodržováním vlastnických práv, politickou stabilitou, vhodnou populační politikou a podporou vývoje a výzkumu nových technologií.

- Pro akumulaci kapitálu platí zákon klesajících výnosů. Čím lépe jsou zaměstnanci vybaveni kapitálem, tím méně přispěje další jednotka kapitálu k produktivitě. Díky klesajícím výnosům má zvýšení míry úspor jen dočasný vliv na tempo růstu, produktivity a důchodu,

které se sníží, když ekonomika dosáhne odpovídající vyšší vybavenosti kapitálem. Klesající výnosy umožňují dosahovat v chudých zemích vysokých temp růstu. Zůstávají-li ostatní veličiny nezměněny, využívají tyto země efektu dohánění.

Klíčové pojmy

produktivita
fyzický kapitál
lidský kapitál
přírodní zdroje

technologické znalosti
klesající výnosy
efekt dohánění

Otázky k opakování

1. Které dvě veličiny měří HDP? Co nám tato dualita prozrazuje o faktorech určujících životní úroveň ve společnosti?
2. Vyjmenujte a popište čtyři determinanty produktivity práce.
3. Proč můžeme považovat univerzitní diplom za kapitál svého druhu?
4. Vysvětlete, jak vede vyšší úroveň úspor k vyšší životní úrovni. Proč tvůrci hospodářské politiky usilují o její růst?
5. Znamená zvýšení míry úspor vyšší růst trvale, nebo jen dočasně?
6. Jak může odstranění omezení mezinárodního obchodu přispět ke zvýšení hospodářského růstu?
7. Jak ovlivňuje počet obyvatel HDP na obyvatele?
8. Popište, jakým způsobem může vláda usilovat o podporu technického pokroku.

Příklady a aplikace

1. Většina zemí včetně Spojených států dováží podstatné množství statků z ciziny. V této kapitole jsme uvedli, že vyšší životní úroveň lze dosáhnout pouze růstem produkce země. Jak spolu tato dvě zdánlivě protichůdná tvrzení souvisí?
2. Vyjmenujte kapitálové statky, které jsou nezbytné pro výrobu:
 - a) automobilů,
 - b) vysokoškolského vzdělání,
 - c) leteckého zájezdu,
 - d) ovoce a zeleniny.
3. Důchod USA na obyvatele je přibližně roven osminásobku důchodu na obyvatele před sto lety. Mnoho jiných zemí v tomto období dosáhlo podobného růstu. Vyjmenujte některé zásadní rozdíly v životní úrovni dnes a před sto lety.
4. V kapitole vysvětlujeme, jak poklesla zaměstnanost v zemědělství vzhledem k úrovni výstupu. Ve kterém dalším sektoru nastal v poslední době podobný odliv zaměstnanosti? Znamenají tyto změny ve struktuře zaměstnanosti pro společnost jako celek úspěch, nebo problém?
5. Předpokládejme, že se společnost rozhodne snížit spotřebu a zvýšit investice.
 - a) Jak to ovlivní hospodářský růst?
 - b) Která skupina obyvatel bude mít z této změny prospěch, která naopak bude poškozena?
6. Ve společnosti se stanoví podíl investic a úspor na HDP. Některá rozhodnutí ovlivňují soukromé úspory, některá státní výdaje.
 - a) Popište výdaje, které představují soukromou spotřebu a některé druhy úspor soukromých osob.
 - b) Vzpomeňte si na konkrétní vládní výdaje na spotřebu a na státní investiční projekty.
7. Co je nákladem příležitosti investice do fyzického kapitálu? Myslíte si, že do něj může země „přeinvestovat“? Co je nákladem příležitosti investice do lidského kapitálu? Myslíte si, že země může „přeinvestovat“ do lidského kapitálu?

8. Předpokládejme, že německá automobilová společnost postaví továrnu v Jižní Karolíně.
 - a) Jaký druh zahraniční investice stavba představuje?
 - b) Jaký vliv to bude mít na americký HDP a bude tento vliv větší než na HNP?
9. V osmdesátých letech uskutečnili japonští podnikatelé ve Spojených státech množství přímých i portfoliových investic. Tehdy byli někteří Američané z tohoto vývoje nešťastní.
 - a) Proč ale bylo lepší investice přijmout než je odmítnout?
 - b) Proč je pro Američany stále lepší mít japonskou továrnu na svém území než ji vůbec nemít?
10. V jihoasijských zemích navštěvovalo střední školu v roce 1992 na každých 100 mužů pouze 56 žen. Popište, jak by se uvedený fakt dal využít k rychlejšímu hospodářskému růstu v těchto zemích.
11. Předpokládejme, že patentový úřad prodlouží dobu ochrany patentů. Jaký vliv to bude mít na výzkum? Může to vést k poklesu tempa růstu HDP? Vysvětlete.
12. Mezinárodní údaje vykazují přímou úměrnost mezi politickou stabilitou a hospodářským růstem.
 - a) Jaký mechanismus by mohl vést od politické stability k silnému růstu?
 - b) Jaký mechanismus by mohl vést od silného růstu k politické stabilitě?